

DONÁTH REGINA

Újabb adatok a Mária Terézia-kori cenzúra történetéhez

A török uralom másfél évszázada után újra rendeződő magyarországi viszonyok ismerői szerint a cenzúra intézménye az első évtizedekben még valódi formájában alig volt ismeretes. ACSÁDY Ignác klasszikusnak tekinthető művében azt írja, hogy Budavár visszafoglalásának korában „a censura még alig gátolta a sajtó szabad működését. Lehetett nyomtatni akármit, az állam nem akadályozhatta meg. Törvény nem szabályozta a censurát, a szokás sem öltött még határozott alakot s a lehető legingatagabb volt. Senki sem tudta, melyik hatóságot illeti meg a sajtó ellenőrzésének joga és kötelessége.”¹

BALLAGI Géza, visszatekintve a XVII. század végi állapotokra, ACSÁDY-nak ezt a véleményét már nem tudja osztani. Történelmileg igaznak csak annyit lát, „hogy az állam könyvvizsgálati jogának gyakorlása tekintetében a legnagyobb zűrzavar uralkodott; a könyvvizsgálati és sajtórendőri teendőkre nézve a kormányzati és közigazgatási organumok illetékessége nem lévén szabályozva, a gyakori illetékességi összeütközések következtében a hatóságok akadályozva lehettek a sajtórendszabályok gyors és erélyes végrehajtásában”. Határozottan állítja azonban, hogy a cenzúra tényleg mégis fennállott, ugyanis az államhatalom és a felekezetek egyaránt folytonosan zaklatták a nyomdászt és az írókat. Ilyen körülmények között – fejezi be – „korlátlan sajtószabadságról szó sem lehetett”.² De még BALLAGI állítása szerint is a „nyomdász és író” zaklatásából kivette részét mind az államhatalom, mind pedig mindkét felekezet. Ebből azt olvashatjuk ki, hogy a XVII. század végén vagy 1700 körül a cenzúra intézménye még nem öltött szervezett alakot, és nincs még határozottan vagy egyoldalúan felekezeti (katolikus) jellege.³

A cenzúra ügy rendezését végül is az államvezetés ügyének tekintették. Az állami apparátus ekkor még a katolikus Habsburg-uralkodó végrehajtó közege. Természetes, hogy a cenzúra tekintetében is a katolikus színezetű monarchia egységes ideológiájának kialakítására törekedett. A következményt SASHEGYI Oszkár fogalmazta meg világosan. „A magyar állami könyvcenzurát a protestantizmus elleni védekezés hozta létre. Protestánsellenes természetét sokáig meg is tartotta, évszázadokig legfőbb célja a katolikus vallás és egyház védelme volt és a protestánsok elnyomása.”⁴ Látható, hogy a történeti fejlődés

¹ ACSÁDY Ignác: *Magyarország Budavár visszafoglalása korában*. Budapest. 1886. 316. l.

² BALLAGI Géza: *A politikai irodalom Magyarországon 1825-ig*. Budapest. 1888. 21. l.

³ Uo.

⁴ SASHEGYI Oszkár: *Német felvilágosodás és magyar cenzúra 1800–1830*. Budapest. 1938. 7. l.

tényleges vonalának megfelelően a cenzúra történetével foglalkozó irodalom is arra a következtetésre jut, hogy a XVIII. században intézményesült cenzúra határozottan protestánsellenes, katolikus érdekeket szolgáló sajtórendészetté vált. BALLAGI Géza ezt így foglalja össze: „A cenzúra mindig részrehajló volt; kegyetlen a protestáns s elnéző a katolikus írókkal szemben.”⁵

Ezen a helyzeten nem is lehet csodálkozni, hiszen a katolikus hierarchia és annak feje, a primás a török veszedelem és a protestáns rendi felkelések megszűnése után bekövetkezett nyugalmi állapotot alkalmasnak látta az ország teljes rekatalizálására⁶ és e terv megvalósításában hatalmas eszköznek látszott a cenzúra. A rekatalizálási törekvések BARKÓCZY primás idejében érték el csúcspontjukat.⁷ Az ügyintézés kialakulatlanságára mutat, hogy a század első negyedében még olyan törekvéssel is találkozunk, hogy a protestáns egyházi jellegű kiadványok cenzúráját maguk a protestánsok tartásuk kézben. Erre példaként hozhatjuk föl a lőcsei evangélikusoknak azt az 1725. dec. 3-i keletű felségfolyamodványát, amelyben azt kérik, hogy a jezsuiták cenzúrájától mentesen nyomtathassák ki könyveiket.^{7/a} A kérésnek sikere már csak azért sem lehetett, mert a Habsburg államrezon előbb említett fő jellegzetességébe ütközött. De ugyanekkor már jelentkezik, mint egy korábbi cikkemben kimutattam, a cenzúra „államosításának” az udvari felvilágosultak, VAN SWIETEN és társai által egyre sürgetőbben és végre sikeresen hangoztatott követelménye. A cenzúra történetének ilyen irányba fordulása vezetett el a II. József idejében követett türelmi politikához, majd később a reakció már nem elsősorban valóságos, hanem az abszolút királyi hatalmat védő cenzúra gyakorlatához.⁸

Az elvi irányvonal tisztázódásával párhuzamosan haladt a cenzúra hivatali rendszerének, eljárási formáinak kidolgozása, amelyről SCHERMANN Egyed adott korábban rövid, de világos képet.⁹ A jezsuita, majd BARKÓCZY korától kezdve állami kézben működő cenzúra gyakorlatának története nagy vonásokban ugyan ismeretes (SASHEGYI, SCHERMANN, BALLAGI),¹⁰ de a részletek, a mindennapi praxis teljes bemutatása további kutatást igényel. Ezért nem hiábavaló a Mária Terézia-kori jezsuita cenzúra „virágkorából” származó néhány adat ismertetése, amelyek aktaszerűen mutatják meg nekünk a könyvbírálat „mindennapjainak” néhány problémáját. Az adatok az Esztergomi Főegyházmegyei Könyvtárban őrzött Batthyány-anyag nagyobb részben eredeti aktáiból kerültek ki.¹¹

A cenzúra kialakult formáinak lényegére vet világot két akta.¹² Az elsőben 1747. február 23-án Mária Terézia közli a helytartótanáccsal, hogy az akatolikus könyvek behozatalát kívánja általában szabályozni¹³ a következő

⁵ BALLAGI Géza: I. m. 50. l.

⁶ Uo.

⁷ DONÁTH Regina: *A könyvcenzúra az állam kezében — Mária Terézia és Barkóczy primás* = *Magy. Könyvszle.* 1967. 1. sz.

^{7/a} Categoriae IX Litterariae Tit. VI. Esztergom Bibl. Metrop. Kézirattár. a/2.

⁸ SASHEGYI Oszkár i. m. 5–6. l.

⁹ SCHERMANN Egyed: *Adalékok az állami könyvcenzúra történetéhez Magyarországon Mária Terézia haláláig.* Budapest. 1928. 4–30. l.

¹⁰ L. idézett munkáikat.

¹¹ Ezt az anyagot már ismertettem: *Adalék a magyarországi cenzúra XVIII. század végi történetéhez* = *Magy. Könyvszle.* 1955. 4. sz.

¹² Cat. IX. Litt. Tit. VI. b/2 és b/32.

¹³ „ne passim qvosvis Libros memoratis A catholicis, cum maximo dominantis Religionis Romano. Catholicae Damno, pro Arbitrio Ipsorum inferre in Regnum liceat.” Litt. VI. b/2.

módon: Két jezsuita, akik a „könyvészetben” (res libraria) járatosak, vesse az akatolikus behozott könyveket revízió alá, de úgy, hogy az érdekeltek fölöslegesen ne várjanak az intézkedésükre. A revízió helye Pozsony, irányítója az esztergomi érsek vagy az ő távollétében a helytartótanács püspök-tanácsosa. A katolikus szempontból ártalmas könyveken kívül revízió alá kell még vetni az állam (contra statum publicum) és a jó erkölcs (contra bonos mores) ellen írt könyveket. Különös tekintettel kell továbbá lenni a gyakran veszélyes mérget tartalmazó „indifferens”, azaz közömbösséget terjesztő könyvekre, mert ezek által terjed az ateizmus, márpedig az ilyenfajta művek káros voltát a politikai jellegű könyveket eddig cenzúrázó polgári hatóságok (Magistratus Civici) mindeddig megállapítani nem tudták. A cenzúrázás munkájáért a pozsonyi jezsuita-kollégium részére 400 forintot kell kiutalni.¹⁴

A másik királyi rendelet 1757. július elsején kelt, és a Mária Terézia-kori cenzúra egy másik jellegzetességével ismertet meg bennünket. Megtudjuk ebből, hogy a cenzúrázás érdemi munkája lényegében Bécsben folyik és a pozsonyi cenzúrának nincs lehetősége a Bécsben kialakított vélemény felülvizsgálatára, azaz az ott elvetett könyveket Pozsonyban is ilyeneknek kell tekinteni, és fordítva: a Bécsben elfogadott és átengedett könyvek és küldemények Pozsonyban nem tarthatók vissza.^{14/a}

A cenzúrázás kialakult formáinak két legfőbbjét látjuk tehát itt. Az eljárás ugyan határozottan katolikus jellegű, jezsuiták kezében van, a primás felügyelete alatt, de a vallási érdekeken túlmenően az állam és társadalom fennálló rendjének megőrzését szolgálja. Ez a szempont azonban megint csak nem kizárólag magyar, hanem összbírodalmi. Hiszen a pozsonyi cenzúra elvileg és gyakorlatilag a bécsi alatt áll.¹⁵

II.

BALLAGI Géza azt írja, hogy egy 1792-ben megjelent röpirat szerint 1723. június 12-én a „magyar biblia 2894 példánya konfiskáltatott”.¹⁶ Ez a magyar biblia a KOMÁROMI—CSIPKÉS-féle bibliafordítás volt, melyet a debreceni református egyház Leydenben nyomtatott ki.¹⁷ A biblia egész szállítmányát 1719. május 15-én a határon lefoglalták és az egri püspök, valamint a kassai jezsuiták véleménye alapján az összes példányt elkobozták. A JÓKAI regényéből ismert RÁBY Mátyás még azt is tudni véli, hogy a lefoglalt példányoknak jó részét az egri püspök (gróf ERDŐDY GÁBOR) a piacon nyilvánosan elégettette.¹⁸ Olyan eset ez, amely a cenzúrázás gyakorlatát a protestánsok szempontjából legsérelmesebb vonatkozásban mutatja be.

¹⁴ Az említett összeget a Cassa Parochorum terhére kellett folyósítani.

^{14/a} „Libri illi, qui in hujate Censura revisi, et approbati sunt, per Censores etiam Posonij constitutos, Fidelitatibusque Vestris Subordinatos, ubi ex authentico super ejusmodi approbatione Testimonio constiterit, pro approbatione habeantur, Proprietariisque traduntur; Vice versa vero isthic rejecti, et prohibiti, inibi quoque ! pro talibus agnoscantur; . . .” Litt. VI. b/32

¹⁵ Vö. DONÁTH Regina: *A könyvcenzúra az állam kezében — Mária Terézia és Barkóczy primás.* = *Magy. Könyvszle.* 1967. 43–49. 1.

¹⁶ BALLAGI Géza. I. m. 24. 1.

¹⁷ Uo.

¹⁸ Uo.

Az általunk ismertetett BATHYÁNY-anyag aktái 1723-nál évtizedekkel későbbiek. De ezekben is találunk egy esetet, mely másfél évig foglalkoztatta az udvari kancelláriát és a helytartótanácsot, pedig önmagában eléggé egyszerű ügy lett volna. Érdekessége az, hogy ekkor is egy biblia szállítmány visszatartásáról esik szó.

1758. szeptember 11-én Mária Terézia sürgősen felvilágosítást kér a helytartótanácsától, hogy miért tartják vissza a pozsonyi harmincadon azokat a bibliai példányokat, amelyeket a körmöci és selmeci akatolikusoknak szállítottak, és amelyek a bécsi cenzúrán már átmentek. Arra nézve is választ kér, hogy tudnak-e az ügyről a cenzorok.¹⁹ Mivel Körmóc és Selmechánya „akatolikusai” részére érkezett a szállítmány, bizonyos, hogy nem magyar bibliáról volt szó, hanem német vagy szlovák fordításról. 1758. október 10-én az udvari kancellária ismét visszatér az ügyre, mert a helytartótanács választát nem találta kielégítőnek. Nevezetesen az nem tűnt ki világosan a válaszból, hogy olyan bibliakiadás-e a visszatartott, amelyet korábbi rendelkezések engedélyeztek, vagy már tiltottak.^{19/a} A következő évben 1759. február 22-én a királynő elrendeli, hogy a visszatartott Luther-bibliát minden további nélkül engedjék tovább.^{19/b} Szeptember 27-én a királynő ismét intézkedett, hogy a kérdéses bibliát ugyan később engedélyezni lehet majd a protestánsoknak, ezt a mostani szállítmányt nem lehet átengedni, hanem hiánytalanul szolgáltatassák ki Georg BAUER bécsi kereskedőnek Bécsbe való visszaszállítás céljából. Ez alkalommal megtudjuk, hogy a Luther-féle német bibliafordításról van szó Georg Sámuel ESENBECK előszavával, amely „Onolzbachban” 1755-ben jelent meg. Hangsúlyozza azonban, hogy a jövőben ennek a bibliakiadásnak használata a protestánsok részére engedélyezettnek tekintendő; behozatalát a cenzúrázással megbízott jezsuiták ne akadályozzák.²⁰ Ez az intézkedés nem is sejteti, hogy mi az oka a szállítmány és kiadás elbírálása közötti alapvető különbségnek. Kétségtelen azonban, hogy egy másolat, amely az 1760. február 11-i bécsi keltezését viseli, és egy királyi rendelet kivonatának látszik, ismét megemlíti a LUTHER-biblia ügyét, de már olyan értelemben, hogy az a jövőre nézve engedélyezettnek tekintendő.²¹ Ezzel másféléves huzavona után a bibliafordítás behozatalának kérdése kedvezően intéződött el. Számunkra annyiban érdekes ez, hogy mutatja: hogy e korszakban már nem ismétlődhetett meg a cenzúrának az a nyersen erőszakos intézkedése, amely a KOMÁROMI—CSIPKÉS-féle biblia megsemmisítésére vezetett.

¹⁹ „,anve eadem per Censores Posonij constitutos adusque revisa, aut Super facta isthic corundem revisione requisito eatenus Solito Censurae hujatis authenticico Testimonio Sint munita? cur denique tam diu, ut refertur, detineantur, . . .” Litt. VI. b/35.

^{19/a} „,Siquidem nec ex eodem Protocollo adhuc appareret, qvalianam eadem Biblia sint, an videlicet praecise Ectypa, aut vero talia, qvae per Resolutiones hactenus emanatas Acatholicis extradari sunt admissa, aut vero non admissa, . . .” Litt. VI. b/36.

^{19/b} „,sine Mora dimittant” Litt. VI. b/37.

²⁰ „Caeterum Biblia quibus Titulus est; Ain gantze Heilige Schrift Alten und Neuen Testaments nach der Teutschen Übersetzung D. Martini Luthers Nebst einer Vorrede von Herrn Georg Samuel Esenbeck Onolzbach 1755. Posonij hactenus . . . clementer resolvimus, . . .” Litt. VI. b/37.

„Cum interim successive circa eadem Biblia aliam rationem elementer invenerimus.” Litt. VI. b/40.

²¹ „,ut ubi eadem Bibliorum Exemplaria Posonium penes solitas hujatis Aulicae Commissionis Testimoniales transportabuntur, illa ibidem amplius non detineantur . . .” Litt. VI. b/42.

III.

A LUTHER-biblia előbb bemutatott esete testületeket, a körmöci és selmeci evangélikus egyházközségeket érintette. Természetesen még több nehézséggel kellett megküzdeniük a magánosok részére küldött könyveknek vagy olyan akatolikus műveknek, amelyeket külföldön járt protestánsok hoztak magukkal. A század harmincas éveiben SZOBOSZLAY István és MEGYASZAY István könyveit foglalta le a brucki vámhivatal, ámbar a bécsi cenzúra a császárváros vámjának revízió után már áteresztette.²² KEMÉNY János erdélyi fejedelem *Gilead balsamuma* című zsoldárskönyvének egy példányát vették el BANYAI István pataki professzortól ugyancsak egy határvámon. Lőcsén bibliákat koboztak el egy magánostól és két könyvkötőtől. 1740-ben a nagysallói plébános két vásároló komáromi könyváros könyveit foglaltatta le. A külföldi tanulmányútja után Magyarországra visszatérő PÁTKAI Péter könyvei, közöttük a *Gilead balsamuma*, már Esztergom közelében jártában jutottak a konfiskálás sorsára.²³ Ezekből az esetekből kitűnik, hogy a protestánsok könyveit és könyvszállítmányait nemcsak a határon fenyegethette veszély. Ugyanilyen bonyodalmak keletkeztek számos más alkalommal is; erre következtethetünk a protestánsok egy folyamodványából, amelyet 1736 áprilisában III. Károlyhoz nyújtottak be. Azt kérték, hogy vallásuk gyakorlásához szükséges vallásos és iskolakönyveket Magyarországra teljesen szabadon lehessen behozni, itt árusítani, sőt ilyeneket az országban nyomtatni is.²⁴

Mindamellet a helyzet még több mint húsz év múlva sem változik lényegesen, legfeljebb annyiban, hogy a kancellária mérséklően próbál hatni a pozsonyi jezsuiták cenzori túlbuzgalmára. Mária Terézia nevében az udvari kancellária 1759. február 22-én Félix BADER bécsi könyvkereskedő panasza ügyében küld utasítást a helytartótanácsnak. A bécsi könyváros panaszának lényege az, hogy az előző év október 18-án KAZAY Sámuel debreceni lakos részére három csomagban könyveket küldött. A művek teljesen ártalmatlanok (*plane innocui*), amint ezt a bécsi cenzúra a csomagokhoz mellékelte bizonyítványai is bizonyítják. A könyvkereskedő, mivel kedvező alkalom adódott a könyvek Debrecenbe küldésére, kérte a pozsonyi jezsuitákat, hogy a küldeményt sürgősen nézzék át. Ezek azonban az idő rövidségére hivatkozva a kereskedő nem kis kárára vonakodtak ezt megtenni. A királynő most arra utasítja a helytartótanácsot, hogy amennyiben a jezsuiták az előbbi királyi rendelet megvetésével vonakodnak a behozatali engedélyt megadni, szigorúan figyelmeztesse őket, hogy a legpontosabban alkalmazkodjanak a királyi rendeletkehez: az olyan könyvszállítmányokat, amelyeken a bécsi cenzúra pecsétje már rajta van, minden további nélkül engedjék be az országba, s csak azokat vizsgálják felül, melyeken ilyen pecsét nem látható. Ebből az esetből nyilvánvalóvá lesz egyrészt a bécsi udvari körök lassan engedékenyebb, „felvilágosultabb” magatartása a cenzúra gyakorlata tekintetében, másrészt a magyar oldalon működő jezsuita cenzorok sokszor kicsinyesen gonoszkodó akadékoskodása.²⁵

²² BALLAGI Géza i. m. 25. l.

²³ BALLAGI Géza i. m. 25—26. l.

²⁴ SCHERMANN Egyed i. m. 25. l.

²⁵ „Demisse Nobis repreasentatum extitit, quod Felix Bader Bibliopola Urbis Nostrae Vienensis Anno Superiore 18va — Mensis Octobris Samueli Kazay Incolae Debreczinensis Libros quospiam vendiderit, eosdemque in tribus involucris compositos Posonium expediverit . . .” Litt. VI. b/37.

A következő év, 1760. november 8-án ismét egy királyi utasítás ment Pozsonyba, amely elrendeli, hogy a helytartótanács és a pozsonyi cenzorok akadályozás nélkül engedjék át SZOKOLI Sámuel református diák külföldről magával hozott könyveit. A könyvcsomagon egyébként már rajta volt a bécsi cenzurahivatal pecsétje. Ugyanebben a rendeletben arról is szó van, hogy Erasmus Colloquiáját tulajdonosának, Rábynak szintén adják ki. Ez esetben egy magyarországi diák könyveit mentette meg a jezsuita cenzorok oktalan szigorától a kancellária közbelépése.²⁶

A következő év augusztus 3-án viszont egy nemzetközinek látszó ügy foglalkoztatta a királynő bécsi magyar tanácsosait. Feltehetőleg az osztrák örökösödési háborúban került fogságba egy EKHARDT nevű porosz királyi tábornok. Mint hadifogoly Hainburgban tartózkodott. Címére Iglón keresztül Pozsonyba és onnan továbbszállításra két láda érkezett. Az egyik ládában vászonneműt küldtek, és ezt minden további nélkül át is adták a címzettnek. A másik ládát már a szepesófalvi harmincad szekvesztráltatta. Állítólag a második láda csupa olyan akatolikus könyvet tartalmazott, amelyek behozatala Magyarországra tilos volt. A fogoly tábornok kijelentette, hogy a küldött könyvek nem az övéi. A ládát ezért átadták a pozsonyi királyi kamarának azzal, hogy a fuvaros tudakolja ki a feladó nevét; a cenzorok viszont nézzék át a könyveket, és ami közülük értékesíthető, árvereztessék el a kincstár hasznára, a cenzúra alá eső könyveket viszont elzárva külön őrizzék. Az aktához mellékeltek a ládában található könyvek jegyzékét; ez csaknem kizárólag protestáns teológiai munkákat sorol fel. Tényleg nehéz elképzelni, hogy mit kezdhetett volna velük a fogoly porosz tábornok.²⁷

Hasonlóképpen különleges eset az özvegy O'NEIL Judit Antónia grófnő hagyatékában talált összesen 299 nagyobb részt francia és német könyv további sorsára vonatkozó királynői intézkedés. A könyvhagyaték átvizsgálását szintén a cenzorokra bízta. Csak ezek munkájának elvégzése után lehet a nem gyanús vagy nem tiltott könyveket árverezésre bocsátani. A terjedelmes könyvjegyzék, amely híven tájékoztat egy Mária Terézia-kori főúri könyvtár állományáról, külön vizsgálatot érdemel.²⁸

IV.

Egy pillantást kell még vetnünk a cenzúra által lefoglalt könyvek sorsára. Szekvesztrálták mindazokat a műveket, amelyek a „Catalogus librorum a commissione aulica prohibitorum” című hivatalos könyvjegyzékben szerepeltek. A tiltott könyvek jegyzéke Bécsben időről időre megjelent, újabb és újabb kiegészítésekkel. Néhány kiadását az Egyetemi Könyvtárban is megtaláljuk.²⁹ Vegyesen található ezekben teológiai, politikai, főként azonban úgynevezett „szabados” irodalom (libri licentiosi). Természetesen ma már nem

²⁶ „adeo etiam Libri, cui Titulus Erasmi Colloquia Raby. Proprietario suo Extraditionem admittere . . .” Litt. VI. b/43.

²⁷ Litt. VI. b/44.

²⁸ 1759. március 19. a helytartótanácsához. „priusquam ijdem Libri publice sub hasta dividuntur. Censurae Librorum sub directione Regij istius Nostri Locumtenentialis Consilij ordinatae subijciantur, . . .” Litt. VI. b/38. Az érdekes hagyatéki leltár részletes ismertetésére és elemzésére más alkalommal szeretnék visszatérni.

²⁹ *Catalogus librorum a commissione aulica prohibitorum*. Viennae. 1762. Kaliwodiana, ugyanaz 1765 és 1774.

mindig világos, hogy egy könyv milyen meggondolások alapján került be a tiltott könyvek jegyzékébe. Az 1762-es *Catalogus librorum prohibitorum*nak az Egyetemi Könyvtárban található példányához néhány oldalnyi üres papírlapot kötöttek. Ezekre a lapokra kézírással kiegészítéseket fűzött valaki, valószínűleg egy cenzor. Így került a tiltott könyvek jegyzékének kézírásos függelékébe VOLTAIRE *Dictionnaire Philosophique*-ja és ROUSSEAU-nak *Lettres écrites de la montagne* és *Émile* című műve.³⁰ Cenzoraink tehát a maguk szempontjából igyekeztek lépést tartani az irodalmi élet alakulásával, persze csak azért, hogy akadályozzák, lassítsák az új eszmék terjedését.

Az a könyv, amelyik fönnakadt a rostán, a legrosszabb sorsnak nézett elébe. A bécsi *Catalogus Librorum*ot rendszeresen megküldték a helytartótanácsához, és ez három példányt a cenzorok rendelkezésére bocsátott. Az utóbbiak ezekkel a példányokkal a kezükben válogatták ki azokat a könyveket, amelyek a cenzúra máglyájára kerültek. Ugyanis az elitelt könyvek közül a libri licentiosi és azok, amelyeket általában az erkölcsre veszélyesnek találtak, a helytartótanács két tanácsos-püspökének jelenlétében elégetésre kerültek. Úgy látszik, az erkölcsrontó könyvek közé sorolták a politikailag veszélyeseket is. Legalábbis ez utóbbiakról Mária Teréziának 1754-ben a helytartótanácsához intézett rendelete külön nem emlékezik meg.³¹ Határozottan türelmesebben jártak el a vallási tévelygéseket tartalmazó könyvekkel (libri dogmata non tollerata inducentes). Az utóbbiakat csak gondos elzárásra, megőrzésre kárhóztatták. Bizonyos esetekben ezeknek olvasását, úgy látszik, engedélyezték.³² Amennyire tehát aktáinkból ez kiolvasható, éppen nem az eretnek könyvek kerültek máglyára. Nagyobb számban estek áldozatul a XVIII. sz. gáláns irodalmának termékei, köztük sok olyan, amely a csipős történetek ürügyén lényegében erős társadalomkritikát tartalmazott. Kétségtelen azonban, hogy a pozsonyi jezsuita cenzúra gyakorlatához hozzátartozott a könyvégetés.

Végül szeretnénk néhány akta alapján megvizsgálni a cenzúra értelmezéséről kialakult felfogást. 1764. dec. 15-én a primáshoz intézett, sajátkezűleg aláírt levelében Mária Terézia intézkedik a szenci piarista kollégium részére küldött két csomagnyi (in duobus convolueris) könyv, nagyobb részben iskolás könyvek visszatartása ügyében. A küldemény már hosszabb ideje hevert a pozsonyi harmincsalva, mert a jezsuita cenzúra nem akarta tovább engedni.^{32/a} Az aktához csatolva van RICHWALDSZKY György esztergomi kanonoknak, a primás oldalkanonokjának a pozsonyi rektorhoz vagy cenzorhoz intézett

³⁰ „Pestilentissimus Liber editus sub Tit: Le Dictionnaire Philosophique po rtati cuius Author creditur esse D. de Voltaire . . .”

„Item Parisiis tempore mox citato ad ignem condemnatus est Liber sub Tit: Lettres ecerites de la Montagne par M. J. J. Rosseau. Eiusdem Scriptoris liber: Emile ou de l'education par Joann Jacob Rosseau Citoyen de Geneve. Damnatus est decreto S. Officii A. D. 1762. 9. Septembr.”

³¹ Litt. VI. b/15. 1754. február 25. „ut Libri Licentiosi, ac morum Corruptelam inducentes tam haecenus rejecti quam et dehinc rejiciendi in privato praesentibus tamen duobus Consilij nostri Regij Locumtenentialis Consiliariis Episcopis comburantur. Libri autem Dogmata non tollerata inducentes, aut continuis, gravibusque Calumniis, et Scematibus referti, caute diligenterque Sepositi asserventur, ne per eos, quorum haud interest, quovis modo legantur;”

³² Vö. előbbi jegyzetben intézett intézkedés végét.

^{32/a} Litt. VI. b/67. 1764. december 15. „Libri majori ex parte Scholares ad rationem Regij Collegij Szemptziensis abhinc in duobus Convolueris delati in Tricesima Posoniensi causa alicujus Revisionis a longiori jam Tempore remora Studiorum detineantur.”

rövid levele, amelyben kéri, hogy a szenci piaristák részére a könyveket haladéktalanul adják ki. A levélke 1764. okt. 20-án kelt.³³ Viszont rajta áll FALUDI Ferenc saját kezű megjegyzése: „Schedae ad me missae dies fuit 13. Xbris 1764. Atque eodem die Libri venerunt et redditi sunt. Possessoribus Franc. Faludi.”³⁴ Ebből a megjegyzésből kiderül, hogy RICHWALDSZKY kanonok írásos üzenete egy héttel azután érkezett, hogy a könyveket FALUDI Pozsonyba érkezésük után azonnal átadta a tulajdonosoknak. Így ellenben a királynő reklamációja, amely december 15-én kelt, nehezen érthető, hacsak fel nem tesszük, hogy a szenci piaristák eleve gyanakodtak a még velük szemben is bizalmatlan jezsuita cenzorok időhúzó kellemetlenkedésére. Talán azt is feltételezhetjük, hogy a szenci piarista Collégium Oeconomicum egészen modern tanítására féltékenykedtek a jezsuiták.³⁵

Különb en a jezsuita cenzor eljárási módszerére igen jellemző a negyvenhatos számú akta, amelyben WALTER Pál jezsuita cenzor Pozsonyban 1762. április 21-én a primáshoz egy a *praevia eruditio de Verbo Dei* címet viselő könyv tartalmával szemben öt észrevételt tesz. Ezek teológiai természetűek. Az első közülük a legérdekesebb, leszögezi, hogy helytelen a könyv szerzőjének azon állítása, hogy a bibliát mindenki olvashatja. Ellenkezőleg, mondja a jezsuita, a tudatlan nép, az ifjúság, sőt még a megfelelő ismeretekkel nem rendelkező műveltek is távortartandók tőle.³⁶ Valójában még érdekesebb WALTER Pál másik problémája, amelyet a primás elé terjeszt. Vádat emel KLIMO György pécsi püspök, a helytartótanács egyik tanácsos-püspöke ellen. A püspök ugyanis úgy nyilatkozik a jezsuitákról, hogy túlságosan szigorúak, mikor olyan könyveket, amelyekben a pápát mint „antikrisztust” emlegetik, a római egyházat mint „babiloniai kéjnit”, a búcsúkat mint a klérus „rút nyereszkesését” stb. mint lelkiismeretes cenzorok elítélnék. Ha hinni lehet a jezsuita vádjainak, KLIMO püspök (egyébként egyik leghíresebb barokk könyvtárunk alapítója) a jezsuita cenzorok előterjesztéseivel nem sokat törődik, és — mondhatnánk ma — bizonyos liberalizmussal kezelte a könyvbírálatot.³⁷ E két esetből annyit láthatunk, hogy a még jezsuita kézben levő könyvbírálat a legnagyobb bizalmatlansággal tekintett nemcsak a haladóbb iskola híveinek, a piaristáknak, de még a helytartótanács egyik tanácsosának, egy megyéspüspöknek szemléletmódjára is.

Ez a rövid vázlat talán teljesebbé válik még két ügy említésével. Mindkettő a primás önálló iniciatíváját mutatja. Az első 1764. augusztus 3-án kelt. BARKÓCZY Ferenc gróf, aki Mária Terézia különös kegyét élvezte, néha úgy érezte, hogy neki személyesen is ügyelnie kell arra, hogy olyan könyvek, amelyek a királynő személyét előnytelenül tüntetik fel, ne kerüljenek közkézre. Egy levélmásolatban arról olvasunk, hogy egy közelebről meg nem nevezett

³³ Az aktához mellékelve 299. számmal.

³⁴ Uo.

³⁵ BALANYI György: *A magyar piarista rend története*. Budapest. 1943. 67–69. l. „A szempei iskola elsősorban kamarai és műszaki szolgálatra akarta növendékeit előkészíteni. . . .” „Mária Terézia mindvégig élénk figyelemmel kísérte a szívéhez nőtt iskola sorsát.” 1776-ban az iskola tűzvész áldozata lett. A piarista iskolarendszerről és ebben a reáliák szerepéről i. m. 94–110. l.

³⁶ Litt. VI. b/46 1762. április 21. „nolo enim inquit, dicere Scripturae Sacrae lectio-nem, esse permittendam indoctae plebi, aut juventuti etiam studiosae non habita adjunctorum ratione ulla.”

³⁷ Uo. „haec et similia velut jam receptas usu calumnias, imo ceu dogmata tolerata contemnere ab Fodem Excellentissimo jussi sumus;”

könyvecskében, (libellus) a királynő felséges személyével kapcsolatban olyan állítások foglaltattak, amelyek miatt ő ezt a könyvet a cenzúrával elítéltette, bár voltak, akik a könyvet és szerzőjét védelmükbe vették. Hogy mi volt ez a könyv, nem tudtam megállapítani.³⁸

Egy másik aktából az tűnik ki, hogy a cenzorok a maguk tájékoztatására és munkájuk irányítására még külföldről is szereztek információkat. Példaként szolgálhat az ötvenkettes számú akta, 1765. május 15-i kelettel; a primás római ágense, Paolo Bernardo GIORDANI, megküldi BARKÓCZYNAK az utrechti érseki tartomány (Hollandia) zsinatának janzenista határozatait elítélő pápai bullát, illetőleg annak nyomtatásban megjelent szövegét.³⁹ Az ilyen informálódásnak az lehetett a célja, hogy a cenzúra ügy legfőbb felügyelője már előre tájékozódjék a cenzúra előtt felmerülő problémákról.

Az ismertetett néhány akta alapján most felvázolt cenzúra gyakorlat lényegében nem is változott már meg a XIX. század első évtizedeiig, illetőleg ameddig fennmaradt, 1848. március 15-ig. Pedig e száz év folyamán sok változás történt, fokozatosan és végül teljesen kiküszöbölték a jezsuitákat, a cenzúrázás irányítása lassanként a primás kezéből világiakhoz került.⁴⁰ De, mint említettem, a cenzúra királyi, katolikus érdekeket szolgáló intézménye, az említett változások ellenére is, mindvégig úgy működött, hogy igazat kell adnunk RÉVÉSZ Imrének, aki a XIX. század elejének protestáns egyházi viszonyait ismertetve így ír: „Tovább folyt a könyvvizsgálat egyoldalú kezelése, a bibliaterjesztés korlátozása . . .”⁴¹

R. DONÁTH: NEUERE BEITRÄGE ZUR GESCHICHTE DER ZENSUR IN DEN REGIERUNGSAJAHREN DER MARIA THERESIA

In den ersten Jahrzehnten nach dem Ende der Türkenherrschaft war die Zensur in ihrer echten Form in Ungarn noch nicht bekannt, obwohl „weder Author noch Typograph“ von den ständigen Behelligungen von Seiten der Staatsgewalt und beider Konfessionen verschont bleiben konnten. In dem zweiten Viertel des XVIII. Jahrhunderts brachte der immer stärker werdende Rekatholisierungsprozess die institutionell ausgebaute Zensur, deren Ziel die Unterdrückung der Protestanten und der Schutz des Katholizismus war.

Der königliche ungarische Statthalterrat setzte in Preßburg zwei Jesuiten in Amt, diese amtierten als königliche Zensoren und gehörten unter die Aufsicht des Fürstprimas. Der Fürstprimas Graf Franz Barkóczy lenkte persönlich die Tätigkeit der Zensur. Aber es meldete sich immer stärker die Forderung die Zensur zu säkularisieren, zu verstaatlichen. Van Swieten und seine Genossen forderten dies immer nachdrücklicher und endlich mit Erfolg. So diente die Zensur nicht nur zur Verteidigung der konfessionellen Interessen, sondern auch zur Verteidigung des Staates und der Ordnung der bestehenden Gesellschaft. Die Zensur vertritt keine spezifisch ungarische staatliche Interessen, sondern die Interessen des Gesamtreiches, nachdem die Zensur in Pressburg theoretisch und praktisch der Wiener Zensur unterstand.

³⁸ Litt. VI. b/66. 1764. augusztus 3. „ne ulli curae parcam, qva gloriosum Maiestatis Vestrae Nomen apud praesentem, Seqventem aetatem liberem etiam a Suspicionem eorum principiorum, quibus hic Libellus Scatet.”

³⁹ Mellékelve a bulla nyomtatásban a római nyilvános kifüggesztésre vonatkozó záradékkal.

⁴⁰ V. Ö. DONÁTH Regina: *A könyvcenzúra az állam kezében – Mária Terézia és Barkóczy primás.* = *Magy. Könyvszle.* 1967. 43–49. l.

⁴¹ RÉVÉSZ Imre: *A magyarországi protestantizmus történelme.* = *A Magyar Történettudomány Kézikönyve.* III./4. 59. l.